





KIELEN
& THEMAKATERN
TOGA'S



Kielen en toga's: arbeid(st)ers in de rechtbank en in de rechtsleer voor WO I

Patricia Van den Eeckhout, VUB

“Hij had er geen verstand van, wist niet welke messen hij op het machien moest stellen”¹

In de loop van 2009 verschijnt een boek waarin tien auteurs proberen te doorgronden welke functie meesterknechten hadden in bedrijven in de 19e en 20e eeuw en hoe zij die probeerden te vervullen. In mijn besluit op die bundel artikelen stel ik vast dat die meesterknechten ons nog altijd goeddeels ontsnappen.² Achterhalen welke de feitelijke, ‘objectieve’ functies waren van meesterknechten is zeker haalbaar. Veel moeilijker blijkt het een meesterknecht in te passen in het lappendeken van de sociale relaties binnen een bedrijf: hoe wordt zijn autoriteit gevestigd, uitgeoefend, ondergaan, gepercipieerd en gecontesteerd?

Wie dat laatste probeert te ontrafelen, peilt in feite naar arbeid als een geleefde werkelijkheid. Die evoceer je niet door een organogram van een bedrijf door te lichten, een loonreeks op te stellen of een cao te bestuderen. Al die elementen maken zonder meer deel uit van die *lived experiences*, maar als we niet vernemen welke betekenis de actoren op de werkvloer eraan gaven, dan blijven zij dode materie.

Dat historici vinden dat ze er onvoldoende in slagen door te dringen tot de subjectiviteit van de actoren op de werkvloer, mag niet verwonderen. Uit de etnografische studie van Oswald Jones over een Engelse producent van huishoudtoestellen blijkt dat hij niet minder dan twaalf jaar aan participerende observatie heeft gedaan, alvorens zijn inzichten over de subjectieve ervaringen met managen op te schrijven.³ Die participerende observatie mogen wij als historici vergeten, en wie zoals de auteurs van dit themakatern ook nog over de periode voor WO I werkt, mag een kruis maken over eventuele interviews.

Dat we niet over dezelfde mogelijkheden beschikken, moet echter niet beletten dat we ons als historici door die etnografische blik laten inspireren. Etnografische studies van arbeid problematiseren wat door de actoren op de werkvloer als evident wordt gezien: datgene waar zij achteloos aan voorbijgaan, wordt 'zichtbaar'. Etnografische studies van arbeid proberen ook de impliciete regels te achterhalen die het functioneren op de werkvloer sturen. Verder deconstrueren zij bijvoorbeeld 'gegeven' categorieën zoals 'geschoolde' en 'ongeschoolde arbeid': zij doen dat via een gedetailleerde beschrijving van de vele beslissingen en complexe strategieën die arbeid(st)ers moeten aanwenden om ogenschijnlijk ongeschoold en routineus werk tot een goed einde te brengen.⁴

Vertaald naar de mogelijkheden die we als historici hebben, betekent dit dat we arbeid niet (langer) benaderen als een abstractie. Heel wat bijdragen over bedrijven en sectoren (waar het in principe dus over arbeid zou moeten gaan) slagen er niet in de lezer een idee te geven van wat het betekende en hoe dat in zijn werk ging: arbeiden in de 19e eeuw. Het is perfect legitiem arbeid te benaderen als een kostenpost in het productieproces, als voorwerp van sociale onderhandelingen, als testcase voor hypothesen inzake proletarisering, technologische ontwikkeling, klassenstrijd enz. Ik verneem echter ook graag hoe die arbeid de identiteit van de betrokkenen constitueerde, hun sociale relaties meebepaalde en hun leven ritmeerde. Ik wil te weten komen hoe dat ging: autoriteit uitoefenen op de werkvloer, daartegen in opstand komen, van zich afbijten in een conflict met meestergast of werkgever, een arbeidsongeval meemaken, een fabriekje zien ontploffen. Doel is niet een verzameling van anekdoten aanleggen, maar de ervaring van arbeid evoceren en daarmee een manier van weten over het verleden aanboren die tot nog toe te weinig aan bod kwam.

Wie arbeid op die manier probeert te benaderen, is zeker gebaat bij een aanpak die men *thick description* heeft genoemd. Oorspronkelijk bedacht door de filosoof Gilbert Ryle, werd het concept *thick description* voor kwalitatieve onderzoekers op de kaart gezet door antropoloog Clifford Geertz. Volgens Joseph G. Ponterotto was

het echter de sociale wetenschapper Norman K. Denzin die het concept 'rijp' maakte voor gebruik in kwalitatief onderzoek.⁵ Denzin beschrijft het concept als volgt: "A *thick description* [...] does more than record what a person is doing. It goes beyond mere fact and surface appearances. It presents detail, context, emotion, and the webs of social relationships that join persons to one another. *Thick description* evokes emotionality and self-feelings. It inserts history into experience. It establishes the significance of an experience, or the sequence of events, for the person or persons in question. In *thick description*, the voices, feelings, actions, and meanings of interacting individuals are heard, made visible."⁶ Denzin vervolgt met een voorbeeld van *thick description* uit Michel Foucaults *Surveiller et punir*: een omstandige beschrijving van de publieke foltering van een man die gepoogd had koning Louis XV van Frankrijk te vermoorden. De lezer ervaart de foltering aan den lijve. *Thick description* creëert een mentale ruimte waarin de lezer zich het leven van de andere kan verbeelden. *Thin description* is de pendant van *thick description*: dat zijn de correlatiecoëfficiënten, de grafieken, de inhoudsanalyses enz.⁷

Wat hebben historici aan een manier van werken die oorspronkelijk bedoeld was voor antropologen, meer bepaald voor onderzoekers die aan participerende observatie doen? Kijken we naar het artikel van Bruno Debaenst over de ontplofte ketel in Ruddervoorde en naar mijn eigen bijdrage over de lotgevallen van een Engelse meesterknecht in Gent, dan stellen we vast dat ze opgebouwd worden vanuit een verzameling van vele ogenschijnlijk onoglijke details. We menen dat het eindresultaat echter wel een blik verschaft op de dagelijkse ervaringen op de werkvloer en de betekenis die er door de betrokkenen aan werd gegeven. In beide gevallen vloeit het bronnenmateriaal voort uit een gerechtelijke procedure: een vonnis voor de werkrechtvaardersraad in het ene geval, een straf dossier inzake arbeidsongevallen in het andere. Via de brieven die werden geschreven, de getuigenissen die werden afgelegd en de verslagen die werden opgesteld, vernemen we iets over de concrete organisatie van het dagelijks leven op de werkvloer en over de veronderstellingen, verwachtingen en frustraties van de actoren die in deze kleine drama's figureerden.

Wie zich in galop naar de gerechtelijke archieven begeeft in de hoop er op een snelle en aangename manier wat informatie over arbeid bijeen te harken, zal echter van een kale reis thuiskomen. Onooglijke details zullen niet meer dan onooglijke details blijven, als de onderzoeker niet weet welke betekenis eraan te geven. Zonder de nodige voorkennis, geput uit de ‘traditionele’ manier waarop de geschiedenis van de arbeid werd geschreven, dreigt de *thick description* een eerder mager beestje te baren.

“Dat de eischer wel degelijk aan zijne verbintenis is te kort gebleven”⁸

In wat voorafgaat, heb ik deze gerechtelijke bronnen bekeken vanuit het standpunt van de sociale historicus die iets meer wil vernemen over het reilen en zeilen op de werkvloer. Men kan deze bronnen echter ook benaderen als een toegang tot het juridische denken over arbeid, arbeidsrelaties en arbeidsongevallen. Tot de wet op de werkhuisreglementen (1896) en de wet op het arbeidscontract (1900) hadden de Belgische werkrechters – de voorlopers van de huidige arbeidsrechtbanken – eigenlijk weinig om voor hun jurisprudentie op terug te vallen. De lokale gebruiken vormden samen met enkele artikelen van het *Burgerlijk Wetboek* (1804) het belangrijkste richtsnoer. Af en toe werd ook de rechtsleer erop nageslagen.

Op basis van mijn ervaringen met de Gentse werkrechtersraad, maar met het nodige voorbehoud (omdat ik dat niet systematisch heb onderzocht), ben ik geneigd te stellen dat de werkrechters tegelijk naar consistentie en systematiek streefden, maar ook wilden vermijden dat ze zelf als een bron van ‘lokale arbeidswetgeving’ zouden fungeren.⁹ Consistentie treft men aan in de systematische manier waarop de lekenrechters de lokale gebruiken in herinnering brachten en de regels van billijkheid formuleerden die daaruit zouden voortvloeien. Veel minder belangrijk als inspiratiebron lijken me het *Burgerlijk Wetboek* en de rechtsleer te zijn geweest, maar dat is uiteraard een boude bewering die nader moet worden onderzocht.

Ondanks de verknochtheid aan de lokale tradities inzake arbeidsrelaties, weigerden de werkrechters ze als een bij voorbaat vaststaand gegeven te beschouwen. De jurisprudentie van de werkrechtersraad mocht dan de facto als een 'lokale arbeidswetgeving' fungeren, de raad wilde niet dat dit met zoveel woorden werd erkend. Zo poogde de socialist Paul Verbauwen in 1877 tevergeefs om de ongecontesteerde lokale traditie van de wederzijdse vooropzeg van veertien dagen tot een 'lokale arbeidswet' te verheffen. Vooral arbeiders eisten het recht op vooropzeg op. Verbauwen had terecht vastgesteld dat door de werkrechters steevast naar deze traditie werd verwezen. Laten we dat dan maar meteen verplicht maken, was zijn redenering, *"om te voorkomen dat, wanneer zich voortaan zaken opdoen waarvan het geschil de 14 dagen zijn, de raad telkens geene nieuwe beraadslaging behoeve te openen en nu eens ja en dan eens neen stemme"*. Verbauwens voorstel leidde tot *"ernstige betwistingen"* en hij haalde zijn slag niet thuis. De griffier merkte fijntjes op: *"dus doende zou de raad zelfeene wet maken, waartoe hij niet gerechtigd is"*.¹⁰ De werkrechters moesten dus telkens opnieuw de lokale tradities vaststellen en besluiten of ze van toepassing waren. Het 'geval'-Verbauwen maakt duidelijk dat, ondanks de vele verzoeningen tussen bazen en arbeiders die de werkrechtersraad bewerkstelligde, ook in deze instelling de klassenstrijd werd gevoerd.

Hoe dierbaar de lokale gebruiken de werkrechters ook waren, zij waren bereid ze te 'verraden' als hen het perspectief op meer zekerheid en ondubbelzinnigheid werd geboden. Dat werkhuisreglementen, die geregeld de lokale gebruiken buiten spel zetten, ook al vóór de wet op de werkplaatsreglementen van 1896, door de Gentse werkrechters warm werden ontvangen, kan onder meer worden begrepen uit het feit dat zij zwart op wit neergeschreven waren. Schriftelijk vastgelegde regels heetten, in tegenstelling tot de lokale tradities, minder aanleiding te geven tot conflicten: een argument waarvoor ook de parlementsleden die de wet op de werkhuisreglementen goedkeurden, gevoelig waren.¹¹

Eerder merkte ik op dat de jurisprudentie van de werkrechtersraden mogelijk minder interessant wordt vanaf de eeuwwisseling, toen de werkrechters op de prille arbeidswetgeving konden terugvallen.¹² Maar allicht stap ik hier te zeer mee

in de redenering van de tijdgenoot dat wetten die zwart op wit staan, de jurisprudentie zoveel eenvoudiger zouden maken ... Hoe dan ook, de jurisprudentie van de werkrechtshouders laat toe na te gaan hoe het juridische denken inzake het statuut van de arbeid(st)ers, hun rechten en hun plichten evolueerde en welke inspiratiebronnen daarvoor werden aangesproken.

De strafdossiers inzake arbeidsongevallen die Bruno Debaenst behandelt, vormen een rijke informatiebron over het arbeidsongeval en de specifieke context waarbinnen het zich afspeelde (arbeidsomstandigheden, gezagsrelaties ...). Maar tezelfdertijd vormen deze dossiers ook een reflectie van de werking van de gerechtelijke instanties en hun zoektocht naar een strafrechtelijke aansprakelijkheid voor het gebeuren. Minder met feiten gestoffeerd, maar juridisch des te interessanter zijn de sporen van arbeidsongevallen die worden teruggevonden in de archieven van de burgerlijke rechtbanken. Aanvankelijk bestond het begrip 'arbeidsongeval' als dusdanig niet eens: ongelukken op het werk maakten gewoon deel uit van de calamiteiten die een werkmens konden overkomen. Naar het einde van de 19e eeuw toe duiken echter meer en meer procedures in verband met arbeidsongevallen op voor de burgerlijke rechtbanken, waarbij de slachtoffers van arbeidsongevallen en hun nabestaanden op basis van het (burgerlijk) aansprakelijkheidsrecht een schadevergoeding probeerden te bekomen van hun werkgevers. Onder invloed van deze evolutie ontwikkelde zich geleidelijk een juridisering van het denken over arbeidsongevallen en de context waarin deze zich voordeden. Daarin speelde niet enkel wetgeving (bijvoorbeeld de arbeidsongevallenwet van 1903) een rol, maar ook de rechtsleer én de praktijken en interpretaties van rechters en advocaten. Via deze laatste invalshoek krijgt men niet enkel zicht op de omstandigheden en de toedracht van het ongeval, maar ook op de juridische lectuur van die feiten. De rechters konden bijvoorbeeld vaststellen dat de werkgevers tekortgeschoten waren in hun 'plicht om te zorgen voor veilige arbeidsomstandigheden'.¹³

Dit onderzoekspzetz zou kunnen worden uitgebreid door na te gaan hoe de rechtzoekende arbeiders en werkgevers over die rechtsgang dachten en welke verwachtingen zij ten aanzien van werkrechtshouders en rechtbanken koesterden.

Studies die een etnografische blik op het recht werpen, vormen hier een mogelijke inspiratiebron: de *legal consciousness studies (LCS)*. Deze benadering onderzoekt hoe het recht een bron is van ervaringen, hoe het door de doorsneemens wordt begrepen en waarom hij of zij een beroep doet op het recht of dat juist vermijdt. De LCS peilen hoe het recht in het dagelijks leven wordt beleefd, geïnterpreteerd en betekenis krijgt.¹⁴ Nogal wat rechtzoekende arbeiders en werkgevers kropen in hun pen naar aanleiding van een confrontatie met het recht: uit hun brieven blijkt mogelijk hoe zij deze ervaring beleefden.

Tot nog toe heb ik het concept 'arbeider' gehanteerd alsof het een onproblematiese categorie zou geweest zijn, met een ondubbelzinnige, duidelijke en onveranderlijke betekenis. De bijdrage van Koen Nevens leert ons dat dit niet het geval was. Uit de commentaren op het *Burgerlijk Wetboek* blijkt dat arbeiders geen eenduidige rechtspositie hadden. In de eerste helft van de 19e eeuw werd vooral de manier waarop het loon werd uitbetaald als norm gehanteerd om binnen de groep 'arbeiders' te differentiëren. Mettertijd werd dat criterium steeds meer als artificieel ervaren. De prille arbeidswetgeving en vooral de wet van 10 maart 1900 op het arbeidscontract zou het begrip 'arbeider' verbinden met het feit dat de betrokkene onder het gezag stond van de werkgever. Het begrip 'arbeider' werd dus vastgeklonken aan een positie van onderwerping.

Wat mij als historicus vooral interesseert, is de wisselwerking tussen de werkvloer, de rechtsleer en de rechtspraak. In hoeverre beantwoordden de opvattingen van de rechtsgeleerden in de eerste helft van de 19e eeuw aan een realiteit op de werkvloer? Als zij de loonvorm als een criterium hanteerden om verschillende 'soorten' arbeiders met wisselende graden van vrijheid te onderscheiden, in welke mate steunden hun inzichten dan op praktijken en opvattingen die zich op de werkvloer manifesteerden? Of dient de rechtsleer uit die periode te worden beschouwd als een residu van vervlogen praktijken en opvattingen die via de rechtsleer 'overleefden'? Welke betekenis werd door arbeiders zelf gehecht aan de loonvorm als een criterium om binnen de arbeidersgroep categorieën te creëren? Of gaapte er een kloof tussen de beleving van dergelijke catalogisering en de boe-

kenwijsheid van juristen? In welke mate was de rechtspraak ten aanzien van arbeiders in de 19e eeuw schatplichtig aan wat de rechtsleer over de rechtspositie van de arbeider te zeggen had? Even zovele vragen die ons andermaal confronteren met het feit dat als vanzelfsprekende begrippen een geschiedenis hebben.

- (1) Getuigenis van arbeidster Clemence Van-deveire in de zaak-Camiel Duprez, meesterknecht in een houtbedrijf. Rijksarchief te Beveren, Werkrechtvaardersraad Gent, vonnissen, nr. 308, 11/04/1913.
- (2) P. VAN DEN EECKHOUT, Postscript. In: P. VAN DEN EECKHOUT, *Supervision and Authority in Industry: Western European Experiences, 1830-1939*, New York: Berghahn, ter perse.
- (3) O. JONES, Scientific Management, Culture and Control: A First-Hand Account of Taylorism in Practice. In: *Human Relations*, 53(2000)5, p. 631-653.
- (4) V. SMITH, Ethnographies of Work and the Work of Ethnographers. In: P. ATKINSON e.a., *Handbook of Ethnography*, Londen: Sage, 2001, p. 220-233.
- (5) J.G. PONTEROTTO, Brief Note on the Origins, Evolution, and Meaning of the Qualitative Research Concept "Thick Description". In: *The Qualitative Report. An Online Journal Dedicated to Qualitative Research since 1990*, 11(2006)3, p. 538-549, te raadplegen op <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR11-3/ponterotto.pdf>
- (6) N.K. DENZIN, *Interpretive Interactionism*, Londen: Sage, 2001, p. 100.
- (7) N.K. DENZIN, *Interpretive Interactionism* [...], p. 103.
- (8) Zin uit het vonnis van de Gentse werkrechtvaardersraad in de zaak van de ontslagen meesterknecht-verver Emiel Van Loo. Rijksarchief te Beveren, Werkrechtvaardersraad Gent, vonnissen, nr. 304, 06/05/1909.
- (9) P. VAN DEN EECKHOUT, Giving Notice: The Legitimate Way of Quitting and Firing (Ghent, 1877-1896). In: P. SCHOLLIERS & L. SCHWARZ (ed.), *Experiencing Wages. Social and Cultural Aspects of Wage Forms in Europe since 1500*, Oxford: Berghahn, 2003, p. 81-109.
- (10) Rijksarchief te Beveren, Werkrechtvaardersraad Gent, verslagen van de zittingen, nr. 262, 03/09/1877.
- (11) P. VAN DEN EECKHOUT, Van werkboekje tot arbeidscontract. De negentiende-eeuwse arbeidsrelaties revisited. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 35(2005) 2-3, p. 172-179.
- (12) P. VAN DEN EECKHOUT, "In de wereld ieder zijn recht." Zoektocht naar de evidenties van alledag, op de werkvloer en daarbuiten. In: J. ART, B. DE NIL, M. JACOBS, *Gezocht: het verhaal van Jan Modaal*, Gent: Amsab-ISG, 2007, p. 79.
- (13) Lezing van Bruno Debaenst op 25 september 2008 op het internationaal congres *Histoire(s) de la santé au travail* in Le Creusot.
- (14) J. PELISSE, A-t-on conscience du droit? Autour des Legal Consciousness Studies. In: *Genèses*, 59(2005), p. 114-130; D. COWAN, Legal Consciousness: Some Observations. In: *The Modern Law Review*, 67(2004)6, p. 928-958.